

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.921.4(477)

Ю. І. Полюк, асистент
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра цивільного процесу
Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

В статті досліджується та аналізується такий правовий інститут, як право на судовий захист та право на звернення до суду, як основна складова інституту захисту в цілому. Визначаються поняття зазначених категорій, вивчається їх правова природа та аспекти. Аналізується чинне законодавство України в частині права на судовий захист та загальні положення про право на звернення до суду за захистом. Вивчаються правові особливості та визначаються поняття права на судовий захист та права на звернення до суду, розкривається їх суть та внутрішнє наповнення. Встановлюються процесуальні аспекти реалізації права на судовий захист та визначається момент звернення до суду за захистом.

Ключові слова: інститут захисту, право на судовий захист, звернення до суду, право на звернення до суду, реалізація права на звернення до суду.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку нашої держави, проведення судово-правової реформи та інтеграція до європейських стандартів обумовлює напрямок дослідження, що відбувся в межах цієї роботи. Право на судовий захист своїх прав, свобод та інтересів є невід'ємним правом фізичних і юридичних осіб, встановленим Конституцією України та розробленими на її основі Законами, іншими нормативно-правовими актами, що повинно призводити до обов'язкового його дотримання та виконання всіма суб'єктами держави. Актуальності обрана тема набуває у зв'язку з виникненням великої кількості спірних правовідносин з приводу цивільних прав, свобод та обов'язків осіб, а судовий захист таких відносин здійснюється у порядку цивільного судочинства України. При цьому кожна особа повинна мати можливість безперешкодно звернутися до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, а держава зобов'язана створити відповідні умови для реалізації цієї можливості, що в свою чергу викликає великий науковий інтерес. Дослідження та аналіз такого правового інституту як право на судовий захист та право на звернення до суду, вивчення правової природи та їх аспектів має не просто теоретичний, а й практичний зміст, бо забезпечення чіткого усвідомлення громадянами суті вказаних категорій допоможе ефективно використовувати його при здійсненні гарантованих державою можливостей у зверненні до суду за захистом, розгляду справи по суті та винесенні рішення.

В умовах сьогодення реалізація права на звернення до суду та його межі за українським законодавством – якісно нова конструкція, яка і дотепер трансформується під впливом об'єктивних чинників, серед яких загальносвітові, загальноприйняті стандарти у сфері прав людини і громадянина займають не останнє місце. Підсилюється інтерес дослідження у зв'язку з визначенням напрямків, якості такої трансформації в межах інтеграційних процесів в Україні та підкріплення їх нормами законодавства є обґрунтованою необхідністю у нашої державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато наукових праць, теоретичних розробок учених присвячено дослідженню правової природи права на судовий захист, його змістовній характеристиці (Л. А. Ванеєва, С. І. Вільнянський, М. А. Гурвич, А. О. Добровольський, Н. І. Матузов, С. Я. Фурса, К. С. Юдельсон та ін.).

До останнього часу питання виникнення права на судовий захист були предметом дослідження радянських цивілістів, зокрема В. В. Комарова, В. Ф. Яковлева, Н. А. Кожухарт, П. А. Варул. Серед останніх досліджень слід відмітити праці В. В. Луця, С. О. Погрібного, З. В. Ромовської, Я. М. Шевченко та ін. Проте виявлення особливостей умов та моменту, з якого можливо звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних та оспорюваних прав, в сучасній цивілістичній літературі розкрито недостатньо. Однак, незважаючи на спільність поглядів науковців щодо необхідності дослідження такої правової категорії, в теорії цивільного процесуального права виникає багато дискусій щодо його внутрішнього наповнення, юридичного змісту, специфічних ознак, що зумовлює потребу подальшого наукового дослідження. Як не вирішену частину загальної проблеми можна визначити не врегульованість питання щодо правової природи права на судовий захист, невизначення аспектів його реалізації.

Метою цієї статті є дослідження та аналіз такого правового інституту як право на судовий захист та право на звернення до суду, як основної складової інституту захисту в цілому. Визначення понять, вивчення правової природи та їх правових аспектів. Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання:

- здійснити аналіз норм чинного цивільного та цивільного процесуального законодавства України в частині права на судовий захист та загальних положень про право на звернення до суду за захистом;
- дослідити та визначити зміст таких категорій як «право на судовий захист» та «право на звернення до суду»;
- вивчити правову природу та визначити поняття права на судовий захист та права на звернення до суду, які б розмежовували їх одне від одного та характеризували кожного з них окремо;
- визначити суть та внутрішнє наповнення інституту судового захисту та права на звернення до суду, як його основної складової;
- визначити процесуальну сторону права на судовий захист;
- проаналізувати та встановити аспекти реалізації права на судовий захист;
- визначити момент звернення до суду за захистом.

Виклад основного матеріалу. Право на судовий захист – це певна правова категорія, що дуже широко застосовується і на побутовому рівні серед населення, і на законодавчому рівні та в правовій доктрині.

Історично склалося, що судовий захист цивільних прав і саме суб'єктивне цивільне право «народилися» одночасно з позовом. На підтвердження можна навести таку формулу, яка була вироблена римськими юристами: «Мати позов – означає мати право» (*actio habere – ius habere*).

Так, одна група вчених безпосередньо пов'язує поняття права на судовий захист з правом на пред'явлення позову і досліджує його поняття в контексті розгляду останнього. Вбачається, що в цьому випадку не враховано сучасні принципи та норми, закріплені в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), а саме: в разі розгляду права на судовий захист в розрізі тільки права на пред'явлення позову залишаються поза увагою вчених та науковців такі встановлені цивільним процесом форми захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів осіб як окреме провадження, наказне провадження.

Вчені іншої групи розглядають право на судовий захист як окремий інститут цивільного процесуального права. Самостійної точки зору дотримується С. Я. Фурса, яка вважає, що право на судовий захист – юридичний інститут як матеріального, так і процесуального права. Його процесуальна форма – це цивільні процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до суду і передбачають межі дозволеної законом поведінки осіб, що беруть участь у справі. Зокрема в межах цивільних процесуальних відносин визначають право на звернення до суду за судовим захистом. Матеріальний зміст цього інституту – це право на задоволення цих вимог, тобто право на судовий захист охороню-

ваного законом інтересу та порушеного чи оспорюваного права [1, с. 12]. При цьому В. В. Комаров стверджує, що право на судовий захист є конституційним правом, що існує в силу одного юридичного факту – визнання його Конституцією, водночас є і галузевим, бо саме процесуальним законодавством визначається і регулюється механізм реалізації права на судовий захист [2, с. 86].

Друга група науковців вірно визначає правове положення права на судовий захист, зокрема тому, що охоплюється не тільки інститут позовного провадження, а й всі інші юридичні інститути й категорії, закріплені і врегульовані нормами цивільного процесуального законодавства, а також притаманні цьому праву окремі норми та інститути, що надають йому право виступати як самостійний інститут цивільного процесу, однак не розкрито суть та внутрішнє наповнення даного інституту.

Доцільно було б зазначити що, С. Я. Фурса більш точно характеризує право на судовий захист, оскільки розкриває зміст цього інституту. Цей підхід підтверджується і тими обставинами, що право на судовий захист включає не тільки можливість подання до компетентного юрисдикційного органу – суду правової вимоги (заяви) з метою захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів в установленому законом порядку і розпочати діяльність по розгляду і вирішенню справи з спірних правовідносин, а й можливість наряду з особою, яка ініціювала судову діяльність іншими особами, які беруть участь у справі, користуватися наданими та гарантованими законом засобами правового захисту, передбаченими ЦПК України [1, с. 12].

Крім того, як перша, так і друга група розглядають право на судовий захист в вузькому розумінні, безпосередньо пов'язуючи право на судовий захист з обов'язковим моментом звернення до суду. Таким чином, слід вважати право на судовий захист соціальним явищем, яке об'єктивно існує в певному суспільному середовищі незалежно від волі конкретних осіб. Право на судовий захист само по собі існує завжди, оскільки воно надане та гарантоване державою. Дане твердження підтверджується п. 3 ст. 3 ЦПК України, згідно з яким відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною [3, ст. 3].

При цьому безспірною є думка С. О. Погрібного, відповідно до якої неможливість обмеження права на судовий захист при здійсненні правового регулювання цивільних відносин не означає неможливості відмови конкретного суб'єкта від цього права [4, с. 88]. Норми статті 20 Цивільного кодексу України [5, ст. 20] також вказують на власну волю особи щодо права на захист шляхом прямої вказівки «на власний розсуд» та дають можливість стверджувати, що судовий захист прав та законних інтересів є для суб'єкта правом, а не обов'язком і саме особа вирішує питання чи реалізувати його шляхом звернення до суду за захистом чи ні.

У зв'язку з цим можна виділити два аспекти в реалізації права на судовий захист: звернення до суду особою за захистом і фактично використання гарантованого державою права на судовий захист. В цьому аспекті може бути два способи захисту а) звернення до державних органів (суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України; б) до недержавних органів – третейського суду за наявності укладення між сторонами третейської угоди. Отже, таке право надано та гарантоване державою, проте вибір щодо застосування такого права належить особі шляхом її волевиявлення. Виходячи з зазначених аспектів, за результатом вибору особи право на судовий захист можна розподілити на потенційне та фактичне. Фактичним воно буде при волевиявленні особи і зверненні її до суду за захистом, потенційним, коли особа знає про таку можливість, але не користується нею. Проявом виявлення права на судовий захист буде саме момент звернення до суду за захистом.

Можна дійти висновку, що право на судовий захист в широкому розумінні – це певне абстрактне поняття, про яке всі особи знають і розуміють його, але безпосередній його прояв, порушення процесуальної діяльності, залучення для цього всіх притаманних йому процесуально-правових інститутів, принципів, норм починає діяти тільки в момент звернення особи за захистом, тобто виявлення волі особою, яка направлена на захист порушеного, оспорюваного або невизнаного права, свободи чи інтересу. А процесуальна сторона

його полягає в можливості права на звернення до суду за захистом об'єктів особами, а не в самому праві на звернення до суду, тому необхідно розглядати питання права на судовий захист у широкому значенні.

Тобто, можливість особою звернутися до юрисдикційних органів за захистом (право на звернення до суду), розгляд справи по суті, винесення судових рішень по справі (процесуальна сторона) та задоволення вимог, пов'язаних із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів в сукупності складають систему юридичних гарантій. Проте вбачається, що не завжди при використанні особою процесуальної сторони права на судовий захист буде досягнуто і матеріальний зміст цього права, оскільки відповідно до ЦПК України при наявності певних умов суд може відмовити у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК України) і тоді особа, що звертається до суду за захистом, не досягне матеріальної сторони права на судовий захист.

Таким чином, вважаємо, що право на судовий захист – система юридичних гарантій захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів осіб, яка гарантується та забезпечується державою. Саме сукупність усіх цих обставин і дозволяє виділити право на судовий захист у самостійний інститут цивільного судочинства зі своїм сутнісним і змістовним навантаженням.

Від права на судовий захист необхідно відрізнити право на звернення до суду за захистом. Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Тобто, для порушення діяльності судів загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства необхідна вольова дія особи по зверненню до суду із заявою за захистом своїх прав, свобод чи інтересів.

Можливість для звернення до судових інстанцій є не абстрактним правом, а цілком конкретною правовою можливістю. Визначення моменту виникнення права на судовий захист має важливе практичне значення для забезпечення цивільних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Окремим аспектом дослідження є проблема матеріальних і процесуальних строків та їх вплив на реалізацію права на судовий захист.

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення прав, законних інтересів чи свобод управомоченої особи, яке конкретизується в матеріальних галузях права. Процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу.

Право на звернення до суду є основною складовою права на судовий захист, при цьому наявність підстав, виконання необхідних умов та здійснення певних процесуальних дій суб'єкта звернення породжують цивільну процесуальну діяльність суду, метою якої є захист прав та інтересів особи.

Право на звернення до суду – врегульована нормами процесуального права форма захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, яка характеризується наявністю підстав та умов для реалізації та вимагає від суб'єкта звернення активної процесуальної поведінки з одного боку, та органами судової влади при здійсненні правосуддя з іншого боку.

Висновки. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що дослідження в рамках цієї праці є актуальним та своєчасним, оскільки, по-перше, право на звернення до суду за захистом є основною складовою інституту захисту, що гарантується державою, по-друге, є необхідність чіткого теоретичного визначення та практичного усвідомлення громадянами суті таких категорій як «право на судовий захист» та «право на звернення до суду», по-третє, дослідження та виявлення підстав, акцентування уваги на необхідних умовах, дадуть змогу чітко окреслити межу, з якої звернення до суду стане можливим. І по-четверте, вплив іноземного законодавства, оскільки звернення до досвіду зарубіжного (європейського) права закликає до необхідності вдосконалення вищезазначених правових категорій.

Список літератури

1. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: Навч. посіб. – К. – 1999. – С. 309.
2. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право України.: практика застосування. Навчальний посібник / В. В. Комаров – Х. – 2004. – С. 369.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
4. Погрібний С. О. Судовий захист цивільного права й інтересу як загальна засада цивільного законодавства // Проблеми законності: Акад. зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 73. – С. 83-89.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44, – Ст. 356

Стаття надійшла 25.05.2017 р.

Ю. И. Полюк, асистент

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Кафедра гражданского процесса

Фонтанская дорога, 23, Одеса, 65009, Украина

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ПРАВА НА ОБРАЩЕНИЕ В СУД В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследуется и анализируется такой правовой институт как право на судебную защиту и право на обращение в суд, как основная составляющая института защиты в целом. Определяются понятия указанных категорий, изучается их правовая природа и аспекты. Анализируется действующее законодательство Украины в части права на судебную защиту и общие положения о праве на обращение в суд за защитой. Изучаются правовые особенности, определяются понятия права на судебную защиту и права на обращение в суд, раскрывается их суть и внутреннее наполнение. Устанавливаются процессуальные аспекты реализации права на судебную защиту и определяется момент обращения в суд за защитой.

Ключевые слова: институт защиты, право на судебную защиту, обращение в суд, право на обращение в суд, реализация права на обращение в суд.

Yu. I. Poliuk, Assistant

National University «Odessa Law Academy»

the Department of Civil Procedure

Fontanska Doroga, 23, Odessa, 65009, Ukraine

LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO APPEAL TO COURT UNDER CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Summary

The article examines and analyzes such legal institute as ‘the right to judicial protection and the right to apply to the court’ as the main component of the institute of protection in general. There has been defined the concept of these categories, their nature and legal aspects. There has been analyzed the current legislation of Ukraine regarding the right to judicial protection and general provisions on the right to appeal to the court for protection. There have been studied peculiarities and has been defined the concept of ‘the right to judicial protection and the right to appeal to the Court’ which reveals their essence and internal content. There have been established procedural aspects of the right to judicial protection and has been determined the proper time for requesting protection.

Key words: Institute of protection, the right to judicial protection, claiming to court, the right to appeal to the court, the execution of the right to appeal to court.